

PONOVNO I DODATNO O MARULIĆEVU PRIJEVODU
PETRARKINE KANCONE *VERGINE BELLA*

I v o F r a n g e š

UDK: 821.163.42.09 Marulić
821.131.1-1=124 : 821.131.1.09 Petrarca, F.
Izvorni znanstveni rad

*Vergine humana, et nemica d'orgoglio.
del comune principio amor t' induca:*
(Petrarca)¹

Doista, moguć je nastavak razgovora o velikom i značajnom odzivu Petrarkine laude u hrvatskoj književnosti kako u prijevodima koji počinju od Marulića u XVI. stoljeću, tako i u književnoj znanosti od XIX. stoljeća do naših dana.

Podsjetimo, u članku *Marulićeve latinske pjesme* Milivoj Šrepel donio je, 1899, i Marulićev prijevod Petrarkine kancone *Vergine bella, che di sol vestita*.² Latinski prepjev pjesme Djevici *Ad virginem beatam* naš je pjesnik uvrstio na kraj *Evandelistara* koji je bio objavljen u Mlecima 1516. godine. Šrepel je upozorio kako je Marulić taj za hrvatsku književnost ishodišni latinski prijevod posvetio Jeronimu Papaliću i zapisao: »Nuper petenti tibi, vt Francisci Petrarchae, inter thuscos Poetas facundissimi, de beata Maria matre semper virgine cantilenam suo vernaculo sermone compositam latinam facerem, negare non potui, licet enim partim ingenij eruditionisque meae paruitas, partim ipsa vertendi difficultas ab eo me non parum dehortarentur. Sunt quippe linguarum proprietates quaedam ita

¹ Francesco Petrarca, *Il Canzoniere*, CCCLXVI. 118-119.

² Milivoj Šrepel, »Marulićeve latinske pjesme, u *Građa za povijest književnosti hrvatske*, JAZU, knj. 2, u Zagrebu, 1899, str. 13-42.

³ Id. *Ibid*, str. 41.

natura comparatae, vt multa, quae in alio idiomate apte, apposite lepideque dicuntur, in aliud conuersa degenerare uidentur atque deficere.«³

Citat svjedoči o Marulićevu lucidnom, još i danas aktualnom razmišljanju o složenosti problematike i teškoćama s kojima se prevoditelj susreće. Jer, uvijek postoje »neke vlastitosti jezika«, koje nameću svoje zakone. Dodajmo kako je gotovo usporedo s Marulićevim latinskim prepjevom, u elegijskim distisima, nastala i *Pisan alit molitva gospodina Frančiska Petrarke OD DIVE MARIJE BOGORODICE PRIČISTE, po Frani Božićevića u veras čestito stumačena*. Božićević, još jedan poštovalac Petrarke i splitskog humanističkog kruga, a budući Marulićev biograf, u svom se hrvatskom, čakavskom prepjevu kancone suočio s traduktološkim pravilima o poštivanju »vlastitosti jezika«, o kojima je pisao Marulić. Unatoč tome strofički je ostao vjeran Petrarkinu izvorniku. Božićevićev tekst (*kolince prvo do kolince jedanaesto i napokonje*), ima isti broj strofa⁴ kao i Petrarkina pohvala i molba Djevici, samo mu je stih dvostruko rimovani dvanaesterac, a ne talijanski hendekasilab.

Na Marulićevo se prevođenje, prije više od sedamdeset godina, osvrnuo Francesco Lo Parco studijom *La canzone alla Vergine di Francesco Petrarca, dalla secolare ammirazione al singolare omaggio di Marco Marulo umanista dalmata*.⁵ (»Petrarkina kancona Djevici, od stoljetna divljenja do jedinstvena izraza ljubavi Marka Marulića, dalmatinskog humanista.«) S obzirom na časopis »Archivio storico per la Dalmazia«, prepoznatljiv po svojim iredentističkim stavovima, i Lo Parcova literarna analiza rubno zadobiva ista obilježja. Korisno je i sada napomenuti da je Lo Parcov pristup Marulićevu prepjevu pogođen (u tome su i drugi suglasni, i Čale, i Tomasović...), a da ovi »nalijepljeni« dijelovi (posebno emfatični završetak), otpadaju sami od sebe, kao i uvijek kad se pokušaju udružiti književna znanost i politika. Čitati o Marku Maruliću, za nas »ocu hrvatske književnosti«, da je »assai culto e ornato poeta, lo spalatino Marco Marulo, della classica e italianissima terra dalmata«⁶ izaziva nelagodan osjećaj, ali sada, *post tot discrimina rerum*, uklanja potrebu bilo kakve polemike.

Lo Parco je studiozno usporedio izvornik i prepjev, izvukavši zaključke za koje se može reći da su potkrijepljeni dokazima. Svode se na nekoliko činjenica. Marulićev je prijevod obimniji od izvornika: sastoji se od 88 elegijskih distiha (dakle heksametara i pentametara), tako da stihova ima ukupno 176, nasuprot Petrarkinu tekstu koji ima 137 stihova; od čega čak 33 kratka sedmerca. Premda ponegdje obzirno polemizira s Benedettom Croceom (1866-1952), filozofom i estetičarom posve drugačijeg ideološkog obzora, Lo Parco se poslije približio

⁴ Usp. Mirko T o m a s o v i ć, »Petrarkina kancona *Vergine bella* i Marulićev splitski humanistički krug«, u *Mogućnosti*, god. XLVIII, travanj-lipanj 2001, br. 4-6, str. 1-5.

⁵ *Archivio storico per la Dalmazia*, 1931, knj. XI, sv. 63, str. 107-125.

⁶ L o P a r c o, *Ibidem*, str. 118.

Croceovoj teoriji prevođenja, izloženoj u *Estetici*. Logički se, kaže Croce, može elaborirati ono što smo već prije elaborirali u estetskom obliku; ali ne možemo nešto što je već imalo estetsku formu svesti na drugu, isto toliko estetsku. Odnosno, »ogni traduzione, infatti, o sminuisce e guasta, ovvero crea una nuova espressione...«⁷ Doista, vrijednost prevedenog mjerljiva je samo podudarnim skladom smisla riječi, zvuka i forme...

Valja upozoriti na bliskost misli dvojice vremenski toliko udaljenih autora: Marulića i Crocea. Naš je autor, vidjeli smo, bio svjestan složenosti i teškoće prevođenja (*vertendi difficultas*), koja »ovisi dijelom o granicama prevoditeljeva duha i naobrazbe (*ingenij eruditionisque paruitas*)«, a dijelom o činjenici da postoje posebnosti svakog jezika, zbog kojih sadržaji izrečeni u jednom prikladno, točno i lijepo, u drugom bivaju nedostatni.

Lo Parcova rasprava istakla je ljepotu Marulićeva teksta, smatrajući da je ona postignuta i slobodom prevođenja. Točnije, time što se Marulić odlučio svoj postupak prilagoditi onome što je tadašnje vrijeme smatralo traduktološki bitnim: proniknuti u zahtjeve izvornika i svojoj parafrazi umjetničkom snagom zajamčiti ljepotu. Lo Parco je ustvrdio da je taj Marulićev prijevod ujedno i njegovo najbolje latinsko djelo (!), »il più perfetto ed elaborato componimento latino (188)«.⁸

Ukazali smo da je Marulićev prepjev dulji od izvornika. Došlo je to i otuda što je Marulić, zbog delikatnosti teme, odlučio biti eksplicitan i ne ostaviti ni jednu od dvojbi koje nameće izvornik. Na prvi je pogled vidljivo da naš autor ne preuzima Petrarkinu konvenciju iste početne riječi u svakoj strofi (*Vergine*), pokazujući time da se »adekvatnost« misli i doživljaja može postići i drugačijim jezičnim sredstvima.⁹

Marulićev elegijski distih u ovoj »kršćanskoj molitvi« tipična je forma visoke latinske poezije. Oslanja se prije svega na uzore Tibula, Propercija, Ovidija i, dakako, Vergilija. Za poetsko-estetsko parafraziranje, kakvo Marulić ima u vidu, bila je neizbježna i »pomoć« sakralnih tekstova. Na prvome mjestu Biblija i u njoj često Psalmi i Apokalipsa: zatim crkveni oci, kao što su Ambrozije, Augustin, Grgur Veliki i, prvi među svima, sveti Jeronim. Uostalom, Marulić je o njima, odnosno *De quatuor Ecclesiae doctoribus* ispjevao tople i ponizne stihove koje je Milivoj Šrepel objavio u *Gradi*, također 1899. Prepoznatljivo je kako Marulić od Jeronima i »nasliduje« spoznaju o ljepoti i mucu prevoditeljskog posla. Otuda

⁷ Benedetto Croce, *Estetica come scienza dell'espressione e linguistica generale*, Laterza, Bari, 1941, VII edizione, p. 76.

⁸ Lo Parco, *ibidem*, 188.

⁹ Prepjev kancone Djevici razlikuje se od Marulićevih prijevoda dvaju Petrarkinih soneta, posebice onog XCIX, nastalog, kako upozorava i Tomasović, prije 1500. U njemu naš autor, »od stiha do stiha«, slijedi izvornik, pa to znači da i Marulićev tekst ima također 14 stihova. I ponovno upozorimo kako je ovim ranim odzivom u splitskom humanističkom krugu Marulić i prvi prevoditelj i prvi širitelj petrarkizma u XV. stoljeću. (Mirko T o m a s o v i ć, »Marulićevi hrvatski prepjevi Petrarke«, u *Colloquia Maruliana VII*, Split, 1998, str. 37-46.)

Jeronimova misao »*Ille meus est et ego suus*«, može biti kod Marulića prepoznata i kao identifikacija s njim, i kao ilustracija duboke vezanosti za našeg crkvenog učitelja i prevoditelja Biblije. Nameće se sada, *mutatis mutandis*, misao Huga Friedricha o »književnom utjecaju u pjesnika od ranga, koji nije nikakav pasivni događaj, nego posljedica izbornog srodstva«. ¹⁰ A mi nastavimo da je nerijetko tako i s odabirom umjetničkog teksta koji se prevodi. Zato, kad Marulić poseže za Petrarcom, ili kada piše o Jeronimu, onda u tim primjerima europske, odnosno domaće tradicije, možemo vidjeti i potrebu da njima »osnaži svoje umjetničke zasade«.

Opsežna Lo Parcova studija i danas je polazni tekst za ocjenu Marulićeva prijevoda. Oslanjajući se što na literaturu o Petrarki, što na vlastito znanje, Lo Parco je upozorio na velik broj vrela kojima se Marulić služio, odnosno tekstova iz kojih je crpao latinsku frazeologiju.

Petrarca svaku kiticu Kancone počinje izravnim obraćanjem Djevici. I svaki put spaja imenicu s drugim pridjevom: »Vergine bella«, »Vergine saggia«, »Vergine pura«, »Vergine santa«, »Vergine sola«, »Vergine chiara«. Zatim u sedmoj, osmoj i devetoj strofi, uz zazive Djeve, širi i produbljuje sintagme o životu i o neuslišanoj ljubavi slikama prolaznosti svega u ovoj dolini »suza rasutih, ljutih«. Ranije Petrarkine zanose duše prema lijepoj, umnoj, čistoj, svetoj, svijetloj, posvećenoj izabranici, sada je obuhvatila misao o grijehu, jadu i bijedi: o smrti koja samo čeka: »Vergine, quante lagrime ho gia sparte«, »Vergine, tale e terra, et posto à in doglia«, »Vergine, in cui ho tutta mia speranza«, itd. To su oni intimni razdori, protuslovnosti doživljaja svijeta što su toliko zaokupljali i našeg Marulića u izvornim djelima i prepjevima: od *Institucije* do *Parabola*, od *Judite* do *Davidijade*; pa marijanskih pjesama — prepjeva s latinskog, *Divici Mariji*, *Od uzvišen'ja Gospina*, i tako redom.

Marulić samo dvaput, prevodeći posljednju Petrarkinu pjesmu u *Kanconijeru* (stih 65 i 147) stavlja »Virgo« na prvo mjesto, a epitet koji ukazuje na iznimnost njezina svojstva u izvorniku također je često izostavljen. Tako u početku treće kitice stih »Vergine pura, d'ogni parte intera«, Marulić prevodi: »O splendore micans cunctorum Virgo bonorum«. Ali i tu izostavlja prijevod bitna određenja: »d'ogni parte intera«. Susrest ćemo se s tim i u prijevodu delikatne slike iz stiha 78: »Umana carne al tuo virginal chiostro«, gdje je sintagma »virginal chiostro«, — oko koje su se toliko mučili komentatori — prevedena, kako je već upozoreno, pregnantnim i u biti vjernim pentametrom: »Ut sis intacta virginitate parens«. I ovi primjeri ukazuju na Marulićev prevoditeljski uzus, koji je suglasan vremenu.

Marulić nastoji prije svega oko jasnoće, dokazujući i svojim primjerom da je prevoditelj odista i interpret — tumač, posrednik između djela i čitatelja, ali naravno i stvaratelj. Ne prepušta se samo ljepoti izvornika, ne ulazi u raspravu zašto je Petrarca upotrijebio sintagmu »virginal chiostro«. Marulić je sliku — opravdano ili ne — stvaralački proširio: *ut sis intacta virginitate parens*. Slično će postupiti

¹⁰ Hugo Friedrich, *Struktura moderne lirike*, Stvarnost. Zagreb, 1989, str. 153. Preveli Truda i Ante Stamać.

i prevodeći 63. stih: »Con le ginocchia de la mente inchina...« gdje su »ginocchia della mente«, kao slika potvrđena u srednjem vijeku, za naše moderno uho jedna od rijetkih nezgrapnosti u Petrarkinu djelu uopće: ili neočekivana anticipacija poetskih izazova naših dana, Marulić će tu stvoriti majstorski heksametar: *Hinc humilis flexoque genu te postulo supplex*, proničući prijevodom u bit slike. Sve je tu na mjestu: i prignuto koljeno, i ona dva toliko primjerena pridjeva (*humilis, supplex*; njih znamo iz Marulićeve Poslanice papi Hadrijanu VI), kao i molbeni glagol *postulo*. U istoj strofi naći ćemo još rječitih primjera Marulićeve vještine postupka. Tako su početni stihovi 66-67. »Vergine chiara e stabile in eterno / Di questo tempestoso mare stella«, prevedeni: *Virgo, potens lucis, tenebrarum nescia, nostrae / Fluctibus in medijs sydus et aura ratis*. Marulić »chiara e stabile in eterno / Di questo tempestoso mare stella stabile« ne povezuje, kako to moderni komentatori ispravno čine, sa »stella«, nego sa »Vergine«, pa mu stoga »chiara« znači *potens lucis*, a »stabile« *tenebrarum nescia*. Premda se pojam broda, brodice vrlo često navraća i u Petrarke, ovdje je on samo nagoviješten (u sintagmi »tempestoso mare«). Marulić, kome je »plavca« jedna od najmilijih slika, ne ispušta priliku, te i ovdje spominje *ratis*. Dapače, »idući na ruku« trajnoj inspiraciji Petrarkinoj, Marulić nakon bure (»tempestoso mare«) uvodi blagi povjetarac, *aura*, ono što će Petrarca bezbroj puta, misleći dakako na Lauru, izreći kao »l'aura soave«! Molbeno zavapivši Gospi jer nemilosrdna oluja (»terribile procella«) prijeti silnim opasnostima. Petrarca upozorava da je sam i nemoćan, bez kormila (»I' mi ritrovo sol, senza governo«), pa već sluti posljednji krik. Marulićev prepjev kao da pospješuje utopljeničku molbu, navodeći dodatni skup razloga: godine, sijedu glavu, staračke bore, *Exigit hoc aetas, albent mea tempora canis / Pallent ora, cutem ruga senilis arat...* Čitav mali traktrat *De senectute* dodaje Marulić kako bi upozorio da se kancona nalazi na kraju Petrarkina »Kanconijera«, i da je Laurin pjesnik ako ne starac, a ono zreo, raskajan čovjek u godinama.

Atmosfera je srodna onoj u Petrarkinim *Psalmi penitentiales* (»Pjesni pokorne«, rekao bi Gundulić). U Petrarkinu VII. psalmu stih 18. glasi »Quotiens hinc pedem movero, concidam, et ludibrium persecutoribus ero«. U kanconi *Vergine bella*, stih 75. ima istu misao: »Che 'l tuo nemico del mio mal non rida«, koju će Marulić prevesti: *Ne super his Coluber possit ridere superbus*« (sada stih 79).

Doista ćemo se naći vrlo blizu — povezujući Bibliju, Petrarca i Marula — mislima i raspoloženjem Ujevićevoj ranoj lirici: *Leleka sebra* i *Kolajne!* Onome magistralnom spoju petrarkističko-trubadurske liričnosti: religiozne simbolike i moderne baudelaireovske tjelesnosti, Ujevićeva je sveza s Petrarcom u postojanosti osjećanja prema vlastitoj Dami, zbiljskoj i božanskoj ženi. Tinov je petrarkizam, upravo po anakroničnosti, iskren, jedino moguć izraz ljubavi koja u svom vlastitom intenzitetu traži očišćenje i otkupljenje.

¹¹ Usporedi Frano Čale, »Petrarca i petrarkizam«, Pogovor knjizi Francesco Petrarca, *Kanconijer*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Hrvatsko filološko društvo, Liber, Zagreb-Dubrovnik, 1974, str. 1125.

Marulićev se način prevođenja ne može sasvim pomiriti s današnjim pojmom prenošenja iz jedne jezične materije u drugu. Ali, napomenimo pritom da je Marulić s lakoćom prepoznavao Petrarkine izvore i da su mu oni, često, služili koliko i sami stihovi.¹¹ Suvremeni čitatelj, uza sve Marulove amplifikacije i odstupanja od stihovno-ritmičke dosljednosti, mora priznati da Petrarkina kancona i Marulićev latinski prijevod svjedoče o susretu dvojice genija. Marulov je prijevod, po nespутanoj individualnosti, u mnogočemu ravan izvorniku, pa čini čast hrvatskoj latinističkoj tradiciji.

Petrarkina je kancona jedna od onih pjesama koje su i u europskoj, talijanskoj, ali i hrvatskoj književnosti privukle pozornost kritičara i prevoditelja. Navedimo kako je poslije Marulićeva latinskog prepjeva i Božićevićeva na čakavskom dijalektu, u XVI. stoljeću, slijedio bogat niz na hrvatskom jeziku, od XIX. stoljeća do danas: 1891. Vinko Premuda; 1894. Ante Tresić-Pavičić; 1937. Milan Pavelić; 1970. Mate Maras; 1970. Frano Čale; 2001. Mirko Tomasović.

Marulićev je prijevod ujedno odgovor i domaćem sve glasnijem petrarkizmu: još jedan dokaz da je veliki Laurin slavitelj »spoznao« ispraznost svojih uzdaha i duhovnih lutanja, poklonivši se na kraju najvrednijoj među ženama. Ako bi se, s toga gledišta, Maruliću mogao uputiti kakav prigovor, bilo bi to žaljenje što prijevod nije na adekvatan način izrazio Petrarkinu spoznaju o konačno dosegnutom miru. Sjetimo li se uvodnog soneta u *Kanconijeru*, koji diskretno najavljuje misao o ispraznosti tjelesne ljubavi, onda to jasno čini završna kancona u slavu — Djevice, čitava, a posebno njezina završna riječ *pace*, koja kao da se prelijeva preko svih hridina silne, a toliko napasne ljubavi. Valovlje se stišava, a nad oštricama podvodnih grebena čuje se blago smirivanje još maločas uzburkanih, zapjenjenih strasti: Mir, *pax, pace* — traže, žude i jedan i drugi pjesnik. Marulić je u tom traganju, u svom prijevodu opširniji, možda iz osobnih razloga, što valja poštovati. Ali je izvan sumnje da je njegov prijevod, mjereno ozračjem u kojemu je nastao, zaista dobar i poseban. Dokaz više da Marulić nije samo »pjesnik korizme«, posta, ili neke mehaničke pobožnosti, ali ni zagovornik ovozemaljskih vrijednosti kakva smo ga upoznali u epigramima glasgowskog kodeksa. Marulić je jedan od navjestitelja novog svjetovnijeg duha renesanse; ljubavi čiji je dijapazon obuhvatniji: ljepota žene bogat je dar neba, njene vrline, čistoća duše za pjesnika su (i u Petrarke i u našeg Marulića), zanos i uzlet

»... prepun vjere,
o Djevo, u Tvo perem
ime svoj jezik i ćud, i slog, k tome
uzdah i suze, srce, pamet, mnjenje.«

(Petrarca, *Vergine bella*, prepjev Tomasović)¹²

¹² Mirko T o m a s o v i ć, prepjev: »Petrarkina kancona *Vergine bella*«, stihovi desete strofe, 125-128, *Mogućnosti*, godina XLVIII, travanj-lipanj 2001, broj 4-6, str. 20-23.

Sva prevođenja Petrarkine laude *Vergine bella*, od ranog Marulićeva na latinskom, pa sedam hrvatskih verzija, do danas sva naša razmišljanja i tumačenja, redovito se zasnivaju na Blodelovu shvaćanju »stvaralačke dijalogike«. ¹³ Između autora i čitatelja, u ovom slučaju između autora i prevoditelja. O takvu Marulićevu »stvaralačkom« prepjevu željeli bismo da ponovno svjedoči i naš zapis. ¹⁴

Tekst pod ovim natpisom nastao je 1993. Bio je zamišljen kao dio promišljanja uz objavljivanje Marulićevih latinskih djela. Do toga nije došlo. Danas je redigiran, upotpunjen interpretacijama iste teme, koje su u međuvremenu nastale.

I v o F r a n g e š

AGAIN AND SUPPLEMENTARILY CONCERNING
MARULIĆ'S TRANSLATION OF PETRARCH'S CANZONE

Marulić's Latin version of Petrarch's canzone *Vergine bella* (created about 1510-1511, printed in the *Evangelistary* of 1516) is important as a testimony to Marulić's knowledge of his great poetic model and his skill in turning his celebrated poem into the eminent medium of the Latin elegiac couplet. In addition to this, it is to this poem that the short but very interesting dedication to Jerolim Papalić is appended; in this Marulić puts forward his views about translation.

A detailed comparison of the translated version and the original has already been made by Francesco Lo Parco, long ago in 1931; attention was paid in this work to Marulić's poetic sources. Since that time, practically nothing has been written about this important document of the Croatian reception of Petrarch.

Nevertheless, the importance of this poetic encounter and the richness of the translation or version do suggest the need for further interpretation. Although Marulić's way of translating can hardly be reconciled with our current concept of transmission of material from one language to another, the contemporary reader cannot, in spite of all Marul's amplifications and deviations, refrain from admitting that Petrarch's canzone and Marulić's translation are the encounter of two geniuses, and that the Latin version is in many respects quite up to the original: those areas in which it deviates do not diminish the value of Marulić's work; on the contrary, taken as a whole, the translation does honour to Marulić and the Croatian tradition of Latinism.

¹³ Hrvoje L a s i ć, »Dodirne točke Blondelove i Gadamerove hermeneutike«, u *Gadamer i filozofska hermeneutika*, Matica hrvatska, Zagreb, MMI, str. 110. Priredili Damir Barbarić, Tomislav Bracanović.

¹⁴ Marulićeva latinska verzija Petrarkine kanzone sada je dostupna i u hrvatskom prepjevu Bratislava Lučina. Usporedi B. L u č i n, »Tri remek-djela Marulićeve latinske Muze«, *Mogućnosti*, L, travnj-lipanj 2003, br. 4-6, str. 73-91 (na str. 87-91).